

II. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ

*Сергєєва Д. Б.,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

*Шаповал О. В.,
аспірантка кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО ДОКУМЕНТІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

На підставі результатів аналізу джерел з кримінального процесу, криміналістики, судової психології та інших наук, у статті розглянуто організаційні й тактичні аспекти провадження такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів. Наголошується на значенні криміналістичних аспектів проведення цього заходу для доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини, надаються рекомендації для ефективного його проведення.

Ключові слова: організація, тактика, тимчасовий доступ до речей і документів, Кримінальний процесуальний кодекс України.

На основании результатов анализа источников по уголовному процессу, криминалистике, судебной психологии и других наук, в статье рассмотрены организационные и тактические аспекты производства такого мероприятия по обеспечению уголовного производства, как временный доступ к вещам и документам. Отмечается значение криминалистических аспектов проведения данного мероприятия для доказывания по уголовным производствам об экономических преступлениях, даются рекомендации для эффективного его проведения.

Ключевые слова: организация, тактика, временный доступ к вещам и документам, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Одним із засобів доказування події злочину, винуватості у його вчиненні конкретної особи, а також інших обставин, передбачених ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у кримінальних провадженнях про економічні злочини є тимчасовий доступ до документів. Так, ст. 93 КПК України, яка закріплює засоби доказування, що застосовуються сторонами кримінального провадження, визначає, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 93) [1].

До тимчасового доступу до речей і документів як засобу отримання доказів у кримінальному провадженні органи досудового розслідування вдаються досить часто. Так, за даними судової статистики, лише у 2015 році слідчими судьями було розглянуто понад 252 тис. клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, з них задоволено понад 227 тис. [2].

Незважаючи на значну кількість випадків провадження зазначеного заходу у правоохоронній діяльності щорічно, в науковій та навчальній літературі досліджуються в основному його процесуальні аспекти, а криміналістичні – невиправдано залишаються поза увагою вчених і практиків. Утім, саме від правильної організації й тактики тимчасового доступу до речей та документів залежить успіх його проведення, належність і допустимість отриманих у процесі його провадження доказів.

На важливість дослідження організації і тактики проведення тимчасового доступу до документів у кримінальних

провадженнях про економічні злочини також вказує й те, що саме документи у кримінальних провадженнях вказаної категорії є переважаючим видом доказів. Саме на фактичних даних, що містяться у документах – доказах, формується як акт про підозру особи у вчиненні кримінального правопорушення, так і обвинувачення.

Зважаючи на вищевикладене, метою цієї статті є дослідження основних тактико-організаційних засад тимчасового доступу до документів, а також формулювання науково-обґрунтованих рекомендацій щодо його проведення у кримінальних провадженнях про економічні злочини.

У першу чергу, необхідно зазначити, що до набрання чинності новим КПК України, у випадках, коли слідчий мав точні дані, що предмети чи документи, які мали значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці, відповідно до ст. 178 КПК України 1960 року [3], за постановою слідчого проводилася виїмка.

На підставі результатів аналізу наукових джерел з цього питання можна дійти висновку, що більшість процесуалістів та криміналістів відносили виїмку до одного з видів слідчих дій. Та й законодавець розглядав процесуальний порядок її проведення у одній главі із обшуком, що також було формальною підставою для віднесення виїмки до видів слідчих дій.

Однак, дотримуючись концепції розуміння слідчих дій (наразі слідчих (розшукових) дій) як заходів, що складаються з сукупності пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів, проводяться уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки [4], зауважимо, що, на наш погляд, виїмка не відповідає всім сутнісним ознакам слідчої дії.

На нашу думку, виходячи зі змісту ст.ст. 178–189 КПК України 1960 р., сутність виїмки полягає у пред'явленні або видачі документів чи їх копій або інших предметів за вимогою слідчого, у випадках, коли той має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці. Виходячи із вищевикладеного розуміння її сутності та призначення, вважаємо виїмку процесуальною дією, що має виключно забезпечувальний характер, оскільки в результаті її провадження слідчий тільки отримує об'єкти, що в подальшому підлягають слідчому огляду або експертним дослідженням. Саме за результатами огляду або експертизи слідчий може виявити й закріпити фактичні дані й відомості про їх джерела для отримання доказів або для перевірки цих доказів. Лише подальший огляд або експертні дослідження мають пошуково-пізнавальний характер, а також відповідають іншим сутнісним ознакам слідчої дії.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що виїмка у редакції КПК 1960 р. не мала процесуального значення самостійної слідчої дії, а, отже, могла бути віднесена лише до процесуальних дій слідчого, що мали забезпечувальний характер. Виходячи з цього, вважаємо позицію законодавця щодо віднесення у КПК 2012 року виїмки до заходів забезпечення кримінального провадження такою, що відповідає сутності й призначенню цієї процесуальної дії.

Разом зі зміною процесуального значення, досліджуваний захід у КПК України 2012 р. змінив також й свою назву. Так, пункт 5 частини другої ст. 131 нового КПК України у якості заходу забезпечення кримінального провадження називає «тимчасовий доступ до речей і документів».

Відповідно до частини першої ст. 159 КПК України 2012 р. тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться

такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Виходячи із результатів порівняльного аналізу норм кримінально-процесуального законодавства 1960 та 2012 рр., необхідно зазначити, що відповідно до нового кримінального процесуального законодавства тимчасовий доступ до речей і документів може проводитися як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду кримінального провадження; до цього слідчий міг провести виїмку тільки під час досудового розслідування.

У новому КПК України розширене коло суб'єктів, що мають право тимчасового доступу до речей і документів. Відповідно до положень КПК України 1960 року виїмка проводилася лише слідчим, тобто стороною обвинувачення; за новим КПК України право тимчасового доступу до речей і документів мають обидві сторони кримінального провадження.

Суттєво змінено порядок отримання дозволу на проведення досліджуваного заходу. Так, відповідно до положень ст. 178 КПК України 1960 р. виїмка проводилася за постановою слідчого. Сьогодні на стадії досудового розслідування клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів виноситься на розгляд слідчого судді, причому клопотання слідчого повинно бути попередньо узгоджене з прокурором. На стадії судового розгляду кримінального провадження клопотання сторони розглядається судом.

Позитивною, на нашу думку, є вимога законодавця, закріплена у частині другій ст. 160 КПК України щодо необхідності зазначати в клопотанні серед інших відомостей значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні (п. 5); обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушуєть-

ся стороною кримінального провадження (п. 7) та ін.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться ці речі й документи, за винятком випадку, якщо сторона, яка звернулася із клопотанням, не доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. У такому випадку клопотання може бути розглянуте слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

Відповідно до частини шостої ст. 163 КПК України 2012 р. слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, виключно у випадку, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, передбачених частиною п'ятою ст. 163 КПК, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах та документах, і неможливість іншими способами довести обставини, що передбачається довести за допомогою цих речей та документів. Доступ до речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю, здійснюється в порядку, визначеному законом. Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає не тільки у можливості вилучити їх (здійснити виїмку), але й у можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії. Відповідно до частини четвертої ст. 165 КПК України особа, яка пред'являє ухвалу слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана залишити володільцю опис вилучених речей і документів. На вимогу володільця має бути залишено копію вилучених документів.

Результати дослідження матеріалів досудового розслідування економічних

злочинів, а також результати опитування практичних працівників дали можливість дійти висновків про те, що низка проблемних аспектів реалізації тимчасового доступу до документів у кримінальних провадженнях вказаної категорії виникає як через новий процесуальний порядок провадження досліджуваного заходу забезпечення кримінального провадження, так і через відсутність організаційно-тактичних рекомендацій щодо його проведення. Усвідомлюючи, що в повному обсязі в межах цієї статті розкрити всі необхідні організаційні й тактичні засади проведення цього заходу не уявляється можливим, зупинимось лише на найбільш важливих з них.

Перш за все, необхідно встановити всі можливі слідчі ситуації проведення тимчасового доступу до документів, що проводиться в кримінальних провадженнях про економічні злочини. Ситуаційна обумовленість тактичних рекомендацій обґрунтовувалася у роботах В. П. Бахіна [5], С. В. Великанова [6], А. В. Іщенко і Г. В. Щербакової [7], Є. Д. Лук'янчикова і Б. Є. Лук'янчикова [8], М. П. Яблокова [9] та інших учених.

Типізація саме вихідних слідчих ситуацій є надзвичайно важливим завданням, що сприятиме розробці ефективних методик розслідування економічних злочинів.

На підставі вивчення вітчизняної слідчої практики тимчасового доступу до документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини (за період з листопада 2012 р. по травень 2016 р.) та з урахуванням точок зору науковців і практиків, викладених у науковій літературі, щодо класифікації та систематизації слідчих ситуацій, вважаємо, що типовими слідчими ситуаціями тимчасового доступу до документів, що проводиться у кримінальних провадженнях про економічні злочини стороною обвинувачення, є наступні:

– тимчасовий доступ до документів проводиться в особи, яка не створює конфліктної ситуації під час проведення

заходу; підстави вважати, що необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні;

– є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно;

– є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи.

Перша слідча ситуація характеризується безконфліктністю й виникає, як правило, у випадках, коли документи, доступ до яких необхідний слідчому, мають значення для кримінального провадження лише завдяки своєму змісту, тобто фактичним даним, що становлять їх зміст. Такими є документи, що зберігаються у операторів телекомунікаційного зв'язку та містять інформацію про трафік абонента, банківські документи, що знаходяться в банківській установі та містять фінансову інформацію про клієнта, та ін.

Як бачимо, підставами для висунення версії про безконфліктність ситуації, що складається під час доступу до документів у ході розслідування економічних злочинів, є дані про особу – володільця документів, а саме відсутність зацікавленості цієї особи у протидії розслідуванню. Під час проведення тимчасового доступу до документів у цій слідчій ситуації слідчий повинен суворо дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства з тим, щоб отримані в ході проведення заходу документи були визнані допустимими доказами у кримінальному провадженні.

Друга й третя слідчі ситуації є конфліктними, проте відрізняються ступенем вираженості протидії, що чиниться володільцем документів. Так, друга вищезазначена слідча ситуація характеризується тим, що особа – володільець документів відмовляється їх передавати слідчому для ознайомлення, посилаючись на те, що вони містять охоронювану законом таємницю, на необхідність уз-

годження видачі документів із вищестоящим начальством, інші обставини. Разом з тим, як правило, застосування тактичних прийомів встановлення психологічного контакту, роз'яснення важливості й необхідності ознайомлення слідчого зі змістом документів, посилення на відповідні положення чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства, роз'яснення змісту ухвали слідчого судді про дозвіл на тимчасовий доступ до відповідних документів та інші заходи справляють належний психологічний ефект на володільця документів і призводять до видачі документів слідчому.

Третя вищевказана слідча ситуація є найбільш несприятливою для слідчого й такою, що зумовлює необхідність ретельної організації здійснення тимчасового доступу до документів. Як правило, така ситуація виникає у випадках, коли документами, що підлягають видачі, не є документи суворої звітності, а володільцем документів є підозрюваний, наближені до нього особи, можливі співучасники вчинення економічного злочину та інші особи.

Перш за все, така слідча ситуація зумовлює необхідність розгляду клопотання слідчого, прокурора про тимчасовий доступ до документів слідчим суддею за відсутності особи, у володінні якої документи знаходяться. Така можливість передбачена частиною другою ст. 163 КПК України. Проте вивчення матеріалів слідчо-судової практики вказує на те, що часто слідчі просять слідчого суддю розглянути їх клопотання про тимчасовий доступ до документів без участі осіб, у володінні яких вони перебувають, проте не наводять жодних доказів, які б свідчили про наміри особи їх знищити чи приховати від органів досудового розслідування. Безпідставне обмеження права іншої сторони бути присутньою під час такого розгляду є порушенням принципів змагальності сторін та законності під час досудового розслідування.

По-друге, слідчий повинен володіти достовірною інформацією про місце зберігання документів, доступ до яких він планує отримати. Така інформація може бути отримана в ході допитів свідків, підозрюваних, у тому числі й одночасних допитів, слідчих оглядів та інших слідчих (розшукових) дій. Проте результати вивчення емпіричних матеріалів за 2014 – 5 міс. 2016 рр. вказують на те, що найчастіше відомості про місце зберігання документів, що цікавлять слідчого, отримуються в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування – в ході дослідження інформації, отриманої в результаті зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) та ін. Саме володіння достовірною інформацією про володільця та місце зберігання документів часто є запорукою успіху провадження тимчасового доступу слідчого до них. Самостійно шукати ці документи, оглядати приміщення, відкривати шафи, сейфи, оглядати вміст комп'ютерної техніки, здійснювати будь-які інші пошукові дії під час провадження тимчасового доступу до документів слідчому забороняється.

Більше того, наявність у слідчого ухвали слідчого судді про дозвіл на тимчасовий доступ до документів не передба-

чає обов'язку володільця цих документів виготовляти за вказівкою слідчого копії цих документів за місцем проведення доступу або надавати слідчому можливість доступу до цих документів і виготовлення копій з них у іншому місці. Лише у випадку вилучення оригіналів документів слідчий має право користуватися копіювальною технікою, електронними засобами володільця для виготовлення копій документів, що вилучаються. Зважаючи на це, в ході організації проведення доступу до документів слідчий повинен передбачити наявність відповідних технічних засобів для виготовлення копій документів, а у випадках необхідності виготовляти копії значної кількості документів – бажано для цього залучити спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги на підставі ст. 71 КПК України.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що врегульована нормами кримінального процесуального закону процедура здійснення тимчасового доступу до речей документів є позитивним кроком вітчизняного законодавця на шляху до наближення правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності до міжнародних стандартів та більш високого рівня забезпечення прав особи. Разом з тим потребують наукової розробки та подальшого удосконалення організаційно-тактичні аспекти його проведення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 трав. 2012 р. (відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта, 2012. – 304 с.
2. Судова статистика / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: затверджений Законом від 28 груд. 1960 р. (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1960. – № 2. – Ст. 15.
4. Сергєєва Д. Б. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України / Д. Б. Сергєєва // Право України. – 2013. – № 11. – С. 180–188.
5. Бахин В. П. Следственные ситуации как основа разработки конкретных методик расследования преступлений / В. П. Бахин // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования преступлений: матер. конф. – М.: Всесоюз. коорд. бюро по пробл. криминалист., 1973. – С. 94–95.
6. Великанов С. В. Питання розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів / С. В. Великанов // Актуальні проблеми криміналістики: матер. конф. – Харків: Гриф, 2003. – С. 140–143.

7. Іщенко А. В. Висвітлення слідчих ситуацій при викладанні криміналістики / А. В. Іщенко, Г. В. Щербакова // Актуальні проблеми криміналістики: матер. конф. – Харків: Гриф, 2003. – С. 41–44.
8. Лук'янчиков Є. Д. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методах розслідування / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков // Наук. вісн. Дніпропетр. юрид. ін-ту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 261–268.
9. Яблоков Н. П. Следственные ситуации в методике расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования: матер. засед. учен. совета. – М.: ВНИИПИРМПП, 1978. – С. 21–26.

Sergeeva D., Shapoval O. Organization and tactical temporary access to documents in the investigation of economic crime.

Based on analysis of sources of criminal procedure, criminology, forensic psychology and other sciences, the organizational and tactical aspects of the proceedings of the measure to ensure the criminal proceedings as temporary access to objects and documents are considered in the article. It is emphasized the importance of forensic aspects of the event for proof in criminal proceedings for economic crimes, provided recommendations for its effective implementation.

Based on researches of practice, typical investigating situations, which are during this event, are considered. There are three of them: 1) temporary access to documents held in a person who does not create a conflict during the event; suggests that the necessary documents are not issued, may be hidden or destroyed are absent; 2) there are reasons to believe that the person in possession of documents which are not freely carry out transmission of documents; 3) there are reasons to believe that the person in possession of documents which are, try to alter or destroy documents. The third investigative situation is the most unfavorable for the investigation and one that necessitates a thorough implementation of the temporary access to documents. Typically, such a situation arises where the documents to be issuing, is not strict accountability documents and document holder is suspect, his associates, possible accomplices of committing economic crimes and others.

We can conclude that settled norms of criminal procedural law implementation procedure of temporary access to the things of documents are positive development of the domestic legislator approach towards regulation of criminal procedure with international standards and provide a higher level of individual rights. However, the need of scientific development and further improvement of the organizational and tactical aspects of its implementation.

Keywords: organization, tactics, temporary access to objects and documents, the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції журналу 15.09.2016 р.